

‘Doe de groetenis aan alle mooie meisjes die naar mij vragen.’ Briefconventie, taalvaardigheid en de belevingswereld van zeelieden, 1750-1810

Jessica den Oudsten

Moeder en vader lieff, nu ondervind ik
dinge die een zee man die 14 a 16 rijse
gedaan heeft niet ondervindt.¹

In 1803 schreef bombardier en vuurwerker Jan de Heer vanaf de Surinamerivier een brief aan zijn vrienden en familieleden in Gouda. Uit de brief spreekt een avontuurlijke toon. De Heer dacht dat hij al drie vierde deel van ‘Gods wonderbaare weereld’ aanschouwd had en hoopte het vierde deel ook nog te zien. Tijdens zijn reis op fluitschip *Zeenimph* maakte hij naar eigen zeggen meer mee dan een ervaren zeeman die al veertien of zestien reizen had gemaakt.²

De brief van Jan de Heer is een van de vele brieven geschreven door zeelieden en andere opvarenden van schepen die te vinden zijn in de Prize Papers, een grote collectie documenten in het archief van de *High Court of Admiralty* in The National Archives te Kew (Londen). Britse kapers maakten de documenten tussen 1652 en 1817 buit op in totaal meer dan 35.000 vijandelijke schepen. De stukken zijn eeuwenlang bewaard gebleven en vormen een rijke collectie. Zo zijn er ruim 160.000 brieven die nooit zijn bezorgd en zijn er documenten in minstens negentien talen. Ongeveer een kwart van het materiaal is afkomstig van Nederlandse schepen. Naast ongeveer 38.000 zakelijke en particuliere brieven bestaat deze collectie uit plantagelijsten, rekeningen, ladingoverzichten, scheepsjournalen, ondervragingen van bemanningsleden en objecten. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd al op het belang van de Prize Papers gewezen en sindsdien hebben verschillende onderzoekers gebruik gemaakt van de collectie.³ Grote

¹ Jan de Heer aan zijn vrienden, broers, zussen, moeder en vader Simon de Heer, Paramaribo-Gouda, 5 maart 1803 (HCA32-1132).

² Ibidem.

³ Zie onder andere: S.W.P.C Braunius, ‘Het leven van de zeventiende-eeuwse zeeman: valse romantiek of werkelijkheid?’, *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 40/41 (1980) 11-22; P. Moree, ‘Met vriend die God geleide’. *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de*

digitaliseringsprojecten, zoals het *Dutch Prize Papers* project van het Huygens Instituut en het nog lopende *Prize Papers Project* van de Universiteit van Oldenburg hebben er recent voor gezorgd dat een deel van de Prize Papers nu online toegankelijk is. Het doel van dit laatste project is om alle documenten te digitaliseren. Eerdere projecten, zoals *Brieven als Buit* en *Sailing Letters*, focusten op de brieven in de Prize Papers.⁴

Brieven kunnen net als autobiografieën, memoires en dagboeken omschreven worden als egodocumenten. Onder egodocumenten vallen alle bronnen waarin de auteur schrijft over het eigen handelen en de eigen gevoelens.⁵ Lang werd bij het onderzoek naar egodocumenten vooral gelet op de inhoud, bijvoorbeeld wat de bronnen zeiden over het dagelijks leven van de schrijvers. De laatste jaren is er echter steeds meer aandacht voor de praktijk van het schrijven en het schrijfproces, ook wel het ‘schrijven als praxis’ genoemd.⁶

De brieven uit de Prize Papers vormen een bijzondere bron voor onderzoekers, omdat ze geschreven zijn door mensen uit allerlei lagen van de samenleving. Over het algemeen zijn er vooral brieven bewaard gebleven uit de elite. De brieven uit de Prize Paper geven echter ook inzicht in de briefconventie en taalvaardigheid van leden van de lagere- en middenstand van de zeventiende tot de negentiende eeuw. Verschillende onderzoekers hebben al brieven uit de Prize Papers gebruikt om bijvoorbeeld onderzoek te doen naar het Rampjaar 1672 of naar taalvariatie in achttiende-eeuwse brieven.⁷ Er is echter nog geen onderzoek gedaan naar de brieven van de

Verenigde Oost-Indische Compagnie (Zutphen 1998); P. Moree, *Kiekkertje lief. Brieven van Aagje Luijtsen, geschreven aan haar man Hermannus Kiekkert, stuurman in dienst van de VOC* (Texel 2003); T. Simons, *Ongekend 18e-eeuws Nederlands. Taalvariatie in persoonlijke brieven* (Utrecht 2013).

⁴ Huygens Instituut, ‘Dutch Prize Papers’, <https://prizepapers.huygens.knaw.nl/> en <https://www.huygens.knaw.nl/projecten/dutch-prize-papers/>, geraadpleegd 16 januari 2023; Prize Papers Project, ‘The Collection’, <https://www.prizepapers.de/the-project/the-prize-papers-collection>, geraadpleegd 16 januari 2023.

⁵ R. Dekker, ‘Egodocuments in the Netherlands from the Sixteenth to the Nineteenth Century’ in: E. Griffey ed., *Envisioning Self and Status: Self-Representation in the Low Countries 1400-1700* (Hull 1999) 255-285: 255-256.

⁶ W. Ruberg, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Nijmegen 2005) 7.

⁷ J. Brouwer, *Levenstekens. Gekaapte brieven uit het Rampjaar 1672* (Hilversum 2014); Simons, *Ongekend 18e-eeuws Nederlands*.

zeelieden die zelf op de schepen voeren die gekaapt werden of het risico liepen om gekaapt te worden.

In dit artikel worden brieven, die geschreven zijn door zeelieden, geanalyseerd op zowel inhoud als schrijfspraktijk.⁸ De briefschrijvers voeren tussen 1750 en 1810 op een schip dat afkomstig was uit de Nederlandse Republiek. In de maritieme sector van de vroegmoderne tijd was altijd een grote vraag naar arbeidskrachten. Dit resulteerde in een hoge mate van diversiteit onder bemanningsleden: op schepen voeren mannen uit allerlei landen en met allerlei achtergronden. Er waren bijvoorbeeld veel immigranten uit Duitsland en Scandinavië werkzaam in de maritieme sector.⁹ Over de voertaal aan boord van deze schepen, maar ook over de schrijf- en taalvaardigheid van zeelieden, is nog weinig bekend.¹⁰ De brieven uit de Prize Papers collectie kunnen inzicht geven in de manier waarop deze zeelieden met elkaar en hun vrienden en familieleden communiceerden en in hoeverre zij in staat waren om over hun avonturen naar huis te schrijven. Wat zeggen brieven van zeelieden die tussen 1750 en 1810 op Nederlandse schepen voeren over de briefconventie, taalvaardigheid en de belevingswereld van deze mannen?¹¹

In totaal zijn 59 brieven van zeelieden getranscribeerd en geanalyseerd, geschreven door 41 verschillende briefschrijvers.¹² Deze

⁸ In het briefencorpus zijn ook enkele brieven opgenomen van soldaten opgenomen die zich op dezelfde schepen als enkele schrijvende zeelieden bevonden.

⁹ R. Negrón en J. den Oudsten, *De grootste slavenhandelaren van Amsterdam. Over Jochem Matthijs en Coenraad Smitt* (Zutphen 2022) 60-64.

¹⁰ Aangezien de alfabetiseringsgraad in de Republiek relatief hoog was, gold dit waarschijnlijk ook voor zeelieden die in de Republiek onderwijs hadden gevolgd. Er werkten echter veel immigranten in de maritieme sector die minder of geen scholing hadden gehad. Zie: J.R. Bruijn, *Zeevang. Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw* (Zutphen 2016) 63-64.

¹¹ Dit artikel is deels gebaseerd op een masterscriptie van de auteur (zie: J. den Oudsten, 'Spreken is zilver, schrijven is goud. Briefconventie en taalvaardigheid in brieven van de lagere en middenstand aan het einde van de achttiende eeuw', Erasmus Universiteit Rotterdam (2018)) en aangevuld met brieven van immigranten die in het huidige promotieonderzoek van de auteur, getiteld 'Integration and Social Mobility: The Descendants of Early Modern Immigrants in Amsterdam, 1660-1811', worden gebruikt.

¹² Deze brieven zijn allemaal gedigitaliseerd in het Dutch Prize Papers project en in te zien via de website Dutch Prize Papers, <https://prizepapers.huylgens.knaw.nl>, geraadpleegd 23 februari 2023. Verschillende inventarisnummers met achttiende-

brieven werden in beslag genomen tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784) en in de Franse tijd (1795-1815).¹³ De briefschrijvers waren allemaal afkomstig uit de lagere- of middenstand en over hun leven is vrijwel niets bekend. Met behulp van doop-, trouw- en begraafregisters en notariële archieven uit verschillende Nederlandse archieven is zoveel mogelijk informatie over het leven van de briefschrijvers verzameld.¹⁴ Gecombineerd met de brieven geeft dit inzicht in wie de zeelieden waren en hoe zij met hun familieleden en vrienden communiceerden.

Alfabetiseringsgraad

De Nederlandse Republiek had in de vroegmoderne tijd de hoogste alfabetiseringsgraad van Europa, maar het was niet vanzelfsprekend dat een persoon kon lezen én schrijven.¹⁵ Op school leerden kinderen eerst lezen en daarna pas schrijven, waardoor de meeste kinderen al acht jaar waren voor ze aan schrijfles begonnen. Lang niet alle kinderen kwamen aan schrijfles toe, want het schrijfonderwijs kostte meer dan leren lezen.¹⁶ Het is lastig om de mate van alfabetisering in de Republiek precies te achterhalen. Een belangrijke indicator die wordt gehanteerd om geletterdheid vast te stellen is

eeuws materiaal zijn doorgenomen waaruit alle brieven van zeelieden zijn verzameld, te weten HCA30-339 t/m HCA30-348, HCA30-762, HCA32-695.175, HCA32-1132, HCA32-176D en HCA32-176E. Bij de transcriptie van de brieven is de originele spelling uit de brief aangehouden. Voor de leesbaarheid zijn in dit artikel wel leestekens toegevoegd aan de citaten en is het hoofdlettergebruik genormaliseerd.

¹³ Het waren deze perioden van oorlog, samen met de Tweede en Derde Engels-Nederlandse Oorlog (1665-1667 en 1672-1674) waarin de meeste schepen werden gekaapt, zie R. van Gelder, *Zeepest. Nooit bezorgde brieven uit de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2008) 20-21.

¹⁴ Onder deze archieven vallen bijvoorbeeld Stadsarchief Amsterdam, Noord-Hollands Archief en Stadsarchief Rotterdam. Er is ook gebruik gemaakt van de website *WieWasWie*, www.wiewaswie.nl, geraadpleegd 16 januari 2023.

¹⁵ W. Frijhof en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 2000) 237-238; J.J. Klock en W.W. Mijnhardt, *1800. Blaauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 584.

¹⁶ A. Smit, 'Letter en lezer. De gotische letter in negentiende-eeuwse volkslectuur', *De Negentiende Eeuw* 14:2-3 (1990) 159-170: 167-169; P.Th.F.M. Boekholt en E. P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland. Vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen 1987) 39-40.

het kunnen zetten van een handtekening.¹⁷ Simon Hart gebruikte de ondertrouwenregisters van onder andere Amsterdam om de alfabetiseringsgraad in de Republiek te onderzoeken. Rond 1660 kon 64 procent van de bruidegoms in Amsterdam een handtekening zetten onder hun ondertrouwakte. In 1780 was dit percentage gestegen naar 85 procent. Voor vrouwen lag het percentage lager, in 1780 was het 64 procent.¹⁸

Hoewel de alfabetiseringsgraad in de tweede helft van de achttiende eeuw dus relatief hoog was, kan er niet van worden uitgegaan dat een brief in het brievenkorpus door de afzender zelf is geschreven. Sommige mensen lieten hun brief schrijven door een openbare of professionele schrijver, iemand die in ruil voor een geldbedrag een brief schreef. De brief kon gedicteerd worden door de afzender van de brief, maar sommige professionele schrijvers hadden een repertoire aan zinnen die ze vaak herhaalden.¹⁹ Dit is ook terug te zien in het bronnencorpus. Matroos Leonard Weber liet een brief aan zijn zus schrijven door iemand anders en voegde daar later zelf nog een boodschap aan toe. Het verschil in handschrift is duidelijk te zien, het eerste gedeelte van de brief is door een meer geoefende hand geschreven. Weber liet ook de reden noteren, hij had namelijk ‘geen tijd’ om de brief zelf te schrijven.²⁰ Als een persoon op school niet (goed) had leren schrijven, kon diegene dat wel later in het leven nog leren. P. Kolff schreef aan zijn moeder dat hij aan boord van het schip waar hij werkte beter had leren rekenen en schrijven:

NB ik laat u verder wete mijn leere. Ik heb meer geleerd als bij
capt Smit, want ik kan beeter cifferen en schrijve. NB maar mijn

¹⁷ Deze methode heeft ook nadelen. Zo betekent het kunnen zetten van een handtekening niet dat iemand vloeiend kan lezen en schrijven. Bovendien hebben de bronnen tekortkomingen als het gaat om representativiteit (voor veel plaatsen en perioden zijn bijvoorbeeld de ondertrouwakten niet allemaal bewaard gebleven). Toch is er onder onderzoekers de consensus dat het kunnen zetten van handtekeningen de meest betrouwbare indicatie van de alfabetiseringsgraad weergeeft.

¹⁸ S. Hart, *Geschrift en getal: Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaalhistorische studien op grond van Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600-1800* (Dordrecht 1976) 130-132.

¹⁹ Brouwer, *Levenstekens*, 97-101.

²⁰ Leonard Weber aan zijn zus, Sint Eustatius-Volendam, 30 januari 1780 (HCA30-347).

jornaale, ik heb een betje jornaal gehouden in mijn boek maar anders ik heb voor de stuurman gedaan.²¹

Kolff noemde nergens zijn functie aan boord van het schip, maar door zijn brief wordt duidelijk dat hij de stuurman mocht helpen met het schrijven van het scheepsjournaal. Door zijn werk aan boord van het schip verbeterden zijn schrijf- en rekenvaardigheden.

‘Een onbezeild en onbestuurbaar schip’

Fluitschip *Zeenimph* vertrok in 1802 vanuit de Bataafse Republiek om troepen te transporteren naar Kaap de Goede Hoop. De eerdergenoemde Jan de Heer was niet de enige aan boord van het schip die een brief aan het thuisfront schreef vanuit Suriname. In totaal zijn er vijf brieven van vier verschillende briefschrijvers: een brief van Cornelis Jacobsz Kooter (kapitein van het schip), twee brieven van Adrianus Johannes van Breeniegen (eerste luitenant artillerie), een brief van Hendricus Wilhelmus Montanus (zoon van een predikant, functie aan boord onbekend) en natuurlijk de brief van De Heer. Tussen de Prize Papers zit ook een kopie van een verslag aan de gouverneur van Suriname, waarin werd uitgelegd waarom de *Zeenimph* in Suriname was gearriveerd terwijl het eigenlijk onderweg was naar Kaap de Goede Hoop. Gecombineerd met de brieven geeft het inzicht in het verloop van de reis van het schip.

Volgens het officiële verslag van de reis was de *Zeenimph* vertrokken als onderdeel van een grotere vloot, maar onderweg waren de bemanningsleden de andere schepen kwijtgeraakt. Het was het begin van allerlei tegenslagen. Het roer ging kapot en de reis duurde langer dan vooraf bedacht, zodat er een tekort aan levensmiddelen ontstond. De scheepsraad, bestaande uit de kapitein, stuurmannen en bootsman van het schip met een aantal luitenants van de aanwezige troepen soldaten, besloot dat er een tussenstop gemaakt moest worden in Suriname. Daar konden ze zich echter minder goed voorbereiden op de lange reis naar Kaap de Goede Hoop dan ze hadden verwacht, en de etenswaren die beschikbaar waren om in te kopen voor de manschappen waren minder lang houdbaar dan in het ‘moederland’. De scheepsraad zag daarom een extra stop in Lissabon als noodzakelijk. De

²¹ P. Kolff aan zijn moeder Aaltje Thijmens Schipper, weduwe van Harmanus Kolff, Sint-Eustatius-Buiksloot, 1 februari 1781 (HCA30-343).

luitenants vroegen aan de gouverneur van Suriname of een onafhankelijke commissie kon onderzoeken of de *Zeenimph* wel zeilklaar was, aangezien ze met hun manschappen niet nog een keer een risicovolle reis wilden ondernemen.²²

Het verslag is gedetailleerder dan de brieven. De brieven geven echter wel inzicht in hoe verschillende mannen op het schip de reis hadden ervaren: allemaal schreven ze op hun eigen manier over de gebeurtenissen aan boord. Kapitein Kooter schreef een brief aan zijn moeder Geurtje Kooter waarin hij bekende dat hij onenigheid had gehad met zijn stuurman en de betreffende stuurman zou in Suriname 'van het schip' afgaan. Verder was het schip volgens hem 22 weken op zee geweest voor het in Suriname was gearriveerd met een kapot roer, wat hem 'veel displaisier' had veroorzaakt, zodat Geurtje Kooter wel moest begrijpen dat het 'geen aangename reijs' geweest was voor haar zoon, maar Kooter troostte zich 'in het lot'.²³ Eerste luitenant artillerie Van Breeniegen schreef ook een brief aan zijn moeder, waaruit blijkt dat hij niet alleen aan boord van het schip was, maar met zijn hele gezin. Zijn 'lieve vrouw en kinderen' waren nog gezond en de kinderen werden 'zoo groot' dat ze uit al hun kleding groeiden. Van Breeniegen deed verder verslag van goedkope producten, want 'eene citroene apappelle en organien lemmetties' kostten 'niemendal' en suiker en koffie was 'goedkoop'. Toch waren er ook prijzige producten volgens Van Breeniegen, zoals wijn en 'leijf kleederen'.²⁴

De tweede brief van Van Breeniegen, geschreven aan een vriend die ook in militaire dienst was, laat een opvallend verschil zien in toon. Waar Van Breeniegen in de brief aan zijn moeder meer over het gezinsleven schreef en weinig over de moeizaam verlopen reis, was dat in de brief aan zijn vriend M. Theunissen omgekeerd. In de brief aan zijn moeder schreef Van Breeniegen slechts een paar regels over het verloop van de reis:

Onse rijs is niet naar onsse wens uijt gevallen. Wij adden voor dien teijt dien weij op zee zijn al op de Caap de Goede Hoop kunnen zijn, dog door de onbezieltheit van ons schip en ons

²² Prize Papers, Memorie aan de gouverneur van Suriname, 22 februari 1803 (HCA32-1132).

²³ Cornelis Jacobsz Kooter aan zijn moeder Geurtje Kooter, Paramaribo-Amsterdam, 4 maart 1803 (HCA32-1132).

²⁴ Adrianus Johannes van Breeniegen aan zijn moeder H. Daane, Paramaribo-Gouda, 24 februari 1803 (HCA32-1132).

roer dat in stukkend was konden wij de brazielische kust niet te booven komen.²⁵

M. Theunissen kreeg een gedetailleerd verslag van de reis. Hierin werden de plaatsen die ze onderweg waren tegengekomen en de lengte- en breedtegraden waar het schip zich had bevonden nauwkeurig vermeld. Van Breeniegen noemde ook de rol die hij zelf had gespeeld in de zoektocht naar land om vers eten en drinkwater te kunnen inslaan:

Ik ad dan op den 11 dito [februari] de wagt. Zijde s morgens om 4 uer tegen den stuerman waar ik meeden de wagt adt: wat is dat men zied weer geen vis meer bij ons schip, zoude men weeder zigt bij land zijn? Nonsent niet, zeijde heij, dog ik ging wat leggen slaapen waarop ik om 6 ½ uer weeder wierd geport om in den zee raad te koomen het welk om mijn vooriene gedagte uijt kwam. Weij zaagen weeder land waarop weij zeijn deeden voor een loodsen in dien het moogelijk waard om heir in te loopen om de swakte van ons roer.²⁶

Van Breeniegen had tijdens zijn wacht al voorspeld dat zij in de buurt waren van land en dat bleek later ook zo te zijn. Van Breeniegen deed aan zijn vriend M. Theunissen ook verslag van wie er overleden was tijdens de reis en wie er ziek was, iets wat hij aan zijn moeder niet had vermeld.

Van de vijf brieven heeft de brief van Henricus Wilhelmus Montanus de meest sombere toon. Hij meldde aan zijn vader Petrus Jacobus Montanus dat hij ondanks ‘alle rampe en gevaaren’ veilig in Suriname was gearriveerd. Hij maakte zich zorgen over het gevaar dat het vervolg van de reis met zich meebracht en wilde het liefst terug naar huis:

Vader lief, ik kan niet beschrijve wat ik al heb geleeden maar heb door Gods zege nog altijd nog algesond geweest. Nu vader lief nu moete wij wede na Lissebon en Spaanse zeehaven, en daver een week of 4 stil dan werder na Holland. Ander neeme ik mijn demiscie want om met mijn leve zoo te speele zoo dat

²⁵ Adrianus Johannes van Breeniegen aan zijn moeder H. Daane, Paramaribo-Gouda, 24 februari 1803 (HCA32-1132).

²⁶ Adrianus Johannes van Breeniegen aan zijn vriend M. Theunissen, Paramaribo-Breda, 8 maart 1803 (HCA32-1132).

ik het nog eens verliezen zou. Wij hebbe 2 vorkome gehad dat ik dagt ik zal mij berijde tot God want wij dagte zoo te vergaan.²⁷

Montanus was bang dat hij zijn leven zou verliezen tijdens de reis. Uit de rest van zijn brief blijkt dat dit geen ongegronde angst was: hij schreef aan zijn vader over de grote aantallen mannen die waren overleden in de afgelopen maanden.

Jan de Heer zag de reis niet zo somber in als Montanus en schreef juist enthousiast aan zijn ouders over zijn avonturen. Andere mannen op het schip hadden tegen hem gezegd dat hij het misschien moeilijk zou krijgen, maar hij was daar niet van onder de indruk. Hij rapporteerde aan zijn ouders dat hij goed groeide en hij zo ‘dik’ was geworden dat zijn montering (uniform), die hij had gekregen en in eerste instantie bij zijn voeten en armen te wijd was, groter was gemaakt (afbeelding 1). Zijn ouders konden wel ‘gerust zijn’ dat ‘Jan zijn Goudsche goedt daar mee door zal draagen’. Hij groeide naar eigen zeggen als ‘de eeuwige duijvel’. Aan zijn zus deed De Heer in dezelfde brief een opvallende bekentenis, hij schreef haar namelijk dat hij verlangde naar ‘een leuke meid in Spanje’, waar hij was geweest. De communicatie was niet heel soepel verlopen want De Heer ‘sprak Hollands en zij sprak Spaans’. Ze verstonden elkaar ‘als de kat en den hond, maar het andere ging als een tiet’.²⁸

De brieven van de opvarenden van de *Zeenimph* laten zien dat alle mannen op en een andere manier schreven over de gebeurtenissen aan boord en hun toon aanpasten aan degene aan wie ze schreven. Kooter en Van Breeniegen hielden zich in de brieven naar hun moeders op de vlakte en gaven geen gedetailleerde beschrijving van de reis, terwijl ze dat in het document voor de gouverneur van Suriname en Van Breeniegens brief aan een vriend wel deden. Dit laat zien dat ze ervoor kozen om hun moeders niet alle informatie te geven, wellicht om hen niet nog bezorgder te maken. Uit de brief van Montanus spreekt moedeloosheid terwijl de brief van De Heer heel open is en een jeugdige avontuurlijkheid bevat.

²⁷ Henricus Wilhelmus Montanus aan zijn vader Petrus Jacobus Montanus, Paramaribo-Etten, 25 februari 1803 (HCA32-1132).

²⁸ Jan de Heer aan zijn vrienden, broers, zussen, moeder en vader Simon de Heer, Paramaribo-Gouda, 5 maart 1803 (HCA32-1132).

*Afb. 1: Montering (uniform) van een Haarlemse bombardier, ca. 1787.
Bron: Rijksmuseum.*

De belevingswereld van de zeelieden

Uit de brieven van de opvarenden van de *Zeenimph* komt de manier waarop ze de reis beleefden duidelijk naar voren. Dit is echter niet voor alle brieven het geval, de informatie is vaak wat meer summier. Het is bovendien onmogelijk om op basis van 59 brieven een uitspraak te doen over de belevingswereld van alle zeelieden in de achttiende eeuw. Toch geven de brieven in het brieven corpus wel inzicht in verschillende onderwerpen die in veel brieven van zeelieden aan het thuisfront terugkomen, zoals de handel, het weer of het missen van geliefden.

Handel is een terugkerend thema in de brieven. Zeelieden hadden het over producten die zij aan het thuisfront hadden gestuurd en waar ze hoopten winst mee te kunnen maken. Roelof Douwer stuurde een brief aan zijn echtgenote waarin handel en het privéleven samenkwamen:

Sende UE[dele] lieve deese [de brief] per capt. Cornelis Hofker, benevens een baeltje coffi van 78 lb voor 7 ¼ stuiver per lb. De suiker in klijne vaetjes niet te krijge. Ook hoop ik int kort bij UE[dele] mijn lief te coome waer na ik seer verlange.²⁹

Douwer vermeldde de aankooprijs van de koffie zodat zijn echtgenote precies wist hoeveel hij voor de koffie had betaald. Jan Tieman instrueerde zijn echtgenote Anna Willemse in de brief ook over de verkoopprijs van de koffie die hij haar toezond: hij had de koffie ingekocht voor zes stuivers en zij moest er minstens zeven, maar het liefst acht stuivers voor krijgen.³⁰

Een ander thema waar veel zeelieden over schreven was het weer, wat voor hen van essentieel belang was. Slecht weer kon hun schepen in problemen brengen. Jelis Kerssemakers dankte God daarom voor een behouden aankomst in Sint-Eustatius. Ze hadden onderweg ‘zulk moeij weer gehat’ als ze maar ‘van den heemel konne wensen’.³¹ Kerssemakers schreef in een andere brief, aan zijn echtgenote Helena Leuring, ook over het weer thuis en voegde een romantisch element toe:

Ik denk dat het in Hollant teegenswoordig zulk moeij weer en zoe warm niet zel weezen als hier. Ik hat wel gewenst dat ik van de winter UE[dele] slep hat geweest, dan hadde wej ons te saame konne verwarmen onder een deeken. Ik hoop dat het ons weer gauw zel gebeuren, als het Got belieft.³²

Kerssemakers hoopte snel weer thuis te zijn bij Leuring. Claas Graaf dacht ook aan het weer in de Republiek en hoopte op een zachte herfst voor zijn vrouw Magteltje Pieters: ‘Ik hoor segge van de schepe die hier dagelijks aan kome dat het een sagte herfst geweest is, wenst dat het waar mag sijn.’³³ Het

²⁹ Roelof Douwer aan zijn echtgenote Trijnke Tropkes, Sint-Eustatius-Ameland, 1 februari 1781 (HCA30-345).

³⁰ Jan Tieman aan zijn echtgenote Anna Willemse, Demerary-Amsterdam, 28 september 1780 (HCA32-30-347).

³¹ Jelis Kerssemakers aan zijn moeder Antje Hendriks Stam en vader kapitein Riekel Kerssemakers, Sint-Eustatius-Texel, 1 februari 1780 (HCA30-345).

³² Jelis Kerssemakers aan zijn echtgenote Helena Leuring, Sint-Eustatius-Amsterdam, 1 februari 1780 (HCA30-347).

³³ Claas Graaf aan zijn echtgenote Magteltje Pieters, Sint-Eustatius-Schellinghout, 1 februari 1781 (HCA30-347).

warmere klimaat in andere werelddelen was eveneens een onderwerp waar veel zeelieden over schreven. Nicolaas Bijloo was in Suriname en kon de hitte daar niet verdragen. Hij hoopte dat God hem een ‘gelukkige tuijs reijs’ zou verlenen en wenste dat hij al uit Paramaribo weg was want het was er ‘onverdraaglijk heet’.³⁴

De meeste zeelieden misten hun familieleden, zoals ook te zien is eerdergenoemde citaten. De mannen gebruikten de brief om aan hun familie en vrienden te laten weten wanneer ze op welke plek waren aangekomen en wanneer ze verwachtten weer naar huis terug te keren. De eerdergenoemde matroos Weber noteerde nauwkeurig in een brief aan zijn moeder wanneer hij uit São Nicolau was vertrokken en was aangekomen in Sint-Eustatius:

Ik ben in 30 dagen op het eijlandt St. Nikolaas gekome, al waar wij in 12 daage ons schip met vee hadden en van daar in 21 dagen op de ree van St. Stadius gekomenen zijn. Het was vier dagen in het nieuwe jaar.³⁵

In een andere brief aan zijn vriend Frederik Stickers schreef Weber over een spannende gebeurtenis vlak voor hij op 4 januari in Sint-Eustatius aankwam. Het schip waarop Weber voer was achtervolgd door een Britse kaper. Bij deze achtervolging waren ook schoten gelost. De kaper had het uiteindelijk voor gezien gehouden, wat goed uitkwam voor Weber en de rest van de bemanningsleden.³⁶

Alle briefschrijvers brachten de groeten over aan familieleden, vrienden en bekenden. Sommige zeelieden gebruikten hier hun slaapbazen voor. Vijf brieven werden geschreven aan een zogenoemde ‘slaapbaas’, een pensionhouder waar een zeeman kon logeren tijdens zijn verblijf aan land. Niet alle slaapbazen hadden een goede reputatie. Sommigen waren uit op de gage van hun gasten en lieten zeelieden grote schulden opbouwen, waarna zij gedwongen naar zee moesten om hun schulden aan hun slaapbaas af te kunnen betalen. Slaapbazen en slaapvrouwen konden echter ook een belangrijke rol spelen in het leven van een zeeman. De brieven in dit

³⁴ Nicolaas Bijloo aan zijn echtgenote en kinderen, Paramaribo-Altona, 1 september 1796 (HCA32-695.175).

³⁵ Leonard Weber aan zijn moeder, de weduwe van Johannes Weber, Sint-Eustatius-Schiedam, 3 februari 1781 (HCA30-342).

³⁶ Leonard Weber aan zijn vriend Frederik Stickers, Sint-Eustatius-Volendam, 30 januari 1781 (HCA30-347).

brievencorpus getuigen van onderling vertrouwen. Zo schreef Pitter Matthijsen een brief aan zijn vriend en slaapbaas Cornelis Dirksen, waarin hij klaagde over de problemen die hij onderweg met de bootsman van het schip had gehad. Dirk Reijns voegde in een brief aan zijn slaapbaas Claas Pieterse ook een brief aan zijn echtgenote toe en vroeg of Pieterse de brief aan haar door wilde sturen. Matthijs Andries Grams en Barend Hoogsted verzochten hun slaapbaas en diens vrouw om de groeten te doen aan 'Rigina, Catje en Engel' en zij moesten hen 'geseege en gezondheid' wensen. Frederk Drost had wel een hele bijzondere boodschap voor zijn slaapbaas Evert Leikes en diens vrouw. Hij vroeg hen om de 'groetenis' te doen aan 'ale moijs meisjes' die naar hem zouden vragen.³⁷

Briefconventie en taalvaardigheid

Het bovenstaande heeft vooral laten zien welke thema's er veelal voorkwamen in het brievencorpus en hoe zeelieden en andere opvarenden schreven over hun belevenissen aan boord van een schip. De focus lag hierbij op de inhoud van de brieven. De brieven kunnen de hedendaagse onderzoeker echter nog veel meer vertellen, bijvoorbeeld over de praktijk van het briefschrijven en de taalvaardigheid van de briefschrijvers.

In de vroegmoderne tijd waren er geen regels voor grammatica en spelling zoals die tegenwoordig bestaan, er was geen standaardtaal. Toch is de taal die in de brieven naar voren komt anders dan de geschreven taal van bijvoorbeeld juristen, ambtenaren en literaire auteurs uit de vroegmoderne tijd. De geschreven zinnen en woorden van de zeelieden zijn in vergelijking eenvoudiger.³⁸ Soms klinkt de gesproken taal in de brieven door en worden woorden fonetisch opgeschreven, zoals 'jannuwari' in plaats van januari.³⁹

Brieven werden geschreven volgens bepaalde regels en er waren openingsformules waar veel briefschrijvers gebruik van maakten. Er waren twee veelgebruikte manieren om een brief te beginnen: de staat van de

³⁷ Frederk Drost aan zijn slaapvrouw en slaapbaas Evert Leikes, Sint-Eustatius-Amsterdam, 12 januari 1758 (HCA32-176E). De originele quote is: 'Een do grutnis an ale moijs meisjes di na mein fragen.' Aan deze quote is de titel ontleend.

³⁸ Van Gelder, *Zeepost*, 33-35.

³⁹ Heinderck Stuewaart aan zijn geliefde Perbiene Otsene, Paramaribo-Altena, 1 september 1796 (HCA32-695.175).

correspondentie en de zogenoemde *health formula*.⁴⁰ Voor de zeelieden is er nog een derde categorie: het melden van een behouden aankomst op de plaats van bestemming of het aanstaande vertrek naar de Republiek. Veruit de meeste zeelieden (72,8 procent van de brieven) begonnen een brief met een variant van een *health formula*. Een van de meest gebruikte gezondheidsformules was een variant van ‘fris en gezond’, wat zowel gebruikt werd om de eigen gezondheid als de gezondheid van anderen te beschrijven. Daniel Bremer schreef bijvoorbeeld aan zijn echtgenote dat de ‘kleijn jonge’ aan boord van zijn schip nog ‘fris en gezondt’ was. Zijn echtgenote kon dat doorgeven aan de ouders van de jongen als ze het kwamen vragen.⁴¹ Sommige briefschrijvers gebruikten andere bewoordingen, zoals Claas Graaf die schreef dat de brief diende om zijn echtgenote te berichten dat hij zich in ‘redelijke welstand’ bevond en hij wenste haar en de kinderen ‘continuatie’.⁴²

De staat van het briefverkeer werd in 13,6 procent van de brieven gebruikt om de brief mee te openen. Andries Lourens Bink was bijvoorbeeld verheugd dat hij de brief van zijn vrouw en zoon van 30 november 1780 had ontvangen.⁴³ Het was belangrijk om dit te vermelden, zodat de ontvanger van de brief wist welke brieven wel of niet waren aangekomen en dus welke informatie de briefschrijver wel of niet had.⁴⁴ De andere 13,6 procent van de brieven begonnen met het vermelden van een behouden aankomst of een geplande datum van vertrek. Voor zeelieden, die altijd onderweg waren en waarvan hun naasten niet precies wisten waar ze zich bevonden, was het belangrijk om te vermelden waar ze waren en waar ze daarna naartoe gingen. Kapitein D. Rijkers opende de brief aan zijn echtgenote Barbera Rijkers bijvoorbeeld met de mededeling dat hij zijn vertrek bekendmaakte en dat op ‘primo februari’ zou plaatsvinden.⁴⁵

⁴⁰ Simons, *Ongekend 18^e-eeuws Nederlands*, 65-67.

⁴¹ Daniel Bremer aan zijn echtgenote Natie Bremer, Sint-Eustatius-Rotterdam, 1 februari 1781 (HCA30-346),

⁴² Claas Graaf aan zijn echtgenote Magteltje Pieters, Sint-Eustatius-Schellinghout, 1 februari 1781 (HCA30-347).

⁴³ Andries Lourens Bink aan zijn echtgenote, Sint-Eustatius-Rotterdam, 2 februari 1781 (HCA30-341).

⁴⁴ S. Zijlstra, ‘To build and sustain trust: long-distance correspondence of Dutch seventeenth-century merchants’, *Dutch Crossing* 36:2 (2012) 114-131: 120.

⁴⁵ D. Rijkers aan zijn echtgenote Barbera Rijkers, Sint-Eustatius-Alkmaar, 29 januari 1781 (HCA30-342).

Een veelgebruikte manier om de brief af te sluiten was met de zinssnede ‘duizendmaal genagt’. Het was een formulering die werd gebruikt als geliefden en vrienden een lange tijd van elkaar gescheiden waren, wat ook het geval was bij zeelieden en hun familieleden.⁴⁶ In 22 procent van de brieven komt een variatie op ‘duizendmaal genagt’ voor. Zo schreef Hillebrand Aukes dat hij zijn ‘vrou en kindt gesontheit aan ziel en lichaam en duisent maal genagt’ wenste.⁴⁷ Een andere veelvoorkomende zin om af te sluiten was een variant op ‘verder weet ik UE[dele] niets meer te melden’, wat in 40,1 procent van de brieven voorkwam. Dit lijkt een opvallende zin voor zeelieden om te schrijven, juist omdat ze zo lang van huis waren en over de wereld reisden. Voor minder geoefende schrijvers kon deze zin echter uitkomst bieden voor het feit dat ze onvoldoende taal- en schrijfvaardigheid hadden om al hun belevenissen op papier te zetten. Teunis Janse voer op een schip dat vee als lading had en schreef aan zijn vrienden dat hij als hij thuis was wel zou ‘verhale ho dat is met beeste te vare’.⁴⁸ Het geeft aan dat zeelieden verhalen bewaarden voor thuis en de brief meer diende om een korte update te geven,⁴⁹ omdat ze geen tijd hadden om uitgebreider te schrijven of omdat ze het lezen en schrijven niet genoeg machtig waren om uitvoerig over hun reizen te schrijven.

Migrantenbrieven

De alfabetiseringsgraad was onder immigranten lager dan onder personen die in de Republiek waren geboren.⁵⁰ Dit maakt dat het bijzonder is om brieven van immigranten aan te treffen in de Prize Papers. Varensman Christoffel Krieger is een voorbeeld van een zeeman die wellicht niet schrijfvaardig genoeg was, of de Nederlandse taal niet genoeg machtig was, om een brief te kunnen schrijven. Krieger was afkomstig uit Königsberg (nu Kaliningrad in Rusland) en trouwde in 1757 in Amsterdam met Femmetje Francina

⁴⁶ Den Oudsten, ‘Spreken is zilver, schrijven is goud’, 61-62.

⁴⁷ Hillebrand Aukes aan zijn echtgenote Johanna Maria Hukes, Sint-Eustatius-Amsterdam, 14 januari 1758.

⁴⁸ Teunis Janse aan zijn vrienden J. Jurriaanse en Maria Mens, Sint-Eustatius-Amsterdam, 1 februari 1781 (HCA30-341).

⁴⁹ Zie ook: Brouwer, *Levenstekens*.

⁵⁰ J.R. Bruijn, *Zeevang*, 63-64.

Antonides (c. 1729-1765) uit Elburg in Gelderland.⁵¹ In het ondertrouwenregister tekende Krieger wel met zijn eigen naam, maar op zijn minst een van de twee brieven die hij aan zijn echtgenote schreef is geschreven door iemand anders. De handschriften van beide brieven zijn namelijk verschillend. De eerste brief is gedateerd met '3 october' in Cork, maar dit is later doorgekrast en in het handschrift van de tweede brief is '10 desember A. 1757' genoteerd op de brief. In beide brieven komen standaardzinnen over gezondheid voor. Verder vertelde Krieger zijn vrouw weinig, maar liet haar wel weten dat hij haar snel hoopte te zien en bedankte haar voor de drie zijden doeken die ze hem gezonden had.⁵² Het zou goed kunnen dat Krieger iemand inhuurde om de brieven te schrijven.

In de brieven van sommige zeelieden zijn duidelijk invloeden uit andere talen te zien. De Duitse Frederk Drost schreef een brief aan zijn 'chlabas en chlaabevrau' (slaapbaas en slaapvrouw) waarin hij schreef dat hij goed was aangekomen in Sint-Eustatius en verslag deed van de zeereis van andere zeemannen die zijn slaapbaas en slaapvrouw kenden. Verder schreef hij dat ze door 'gottes segen' (God's zegen) bijna weer thuis zouden zijn. Hier is duidelijk het Duitse *Gottes Segen* in terug te zien.⁵³

De brief van immigrant Frans Suhl is in twee talen geschreven. Suhl trouwde in 1750 in Amsterdam met Dorothe Pieters. Uit het ondertrouwenregister, dat hij zelf ondertekende met zijn naam, blijkt dat hij afkomstig was uit Bülkau in Duitsland. Pieters was eveneens uit Duitsland afkomstig, uit Dithmarschen.⁵⁴ Hoewel het echtpaar dus allebei Duitse immigranten waren, begon Suhl zijn brief in 1757 in het Nederlands. In het Nederlands is nog duidelijk de Duitse spelling van sommige woorden terug te zien:

Loeft Godt boffen alle, ik op zee und gij an de wall. Met
wensung alles goettes mejn waerde frau en kiend. Een vatter
en moder en suster wen ik euch met mej schreijben goede

⁵¹ Stadsarchief Amsterdam, 5001 Inventaris van het Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam, inv. nr. 599, p. 58, 15 augustus 1755.

⁵² Christoffel Krieger aan zijn echtgenote Femmetje Francina Antonides, Sint-Eustatius-Amsterdam, 10 december 1757 (HCA32-176E).

⁵³ Frederk Drost aan zijn slaapvrouw en slaapbaas Evert Leikes, Sint-Eustatius-Amsterdam, 12 januari 1758 (HCA32-176E).

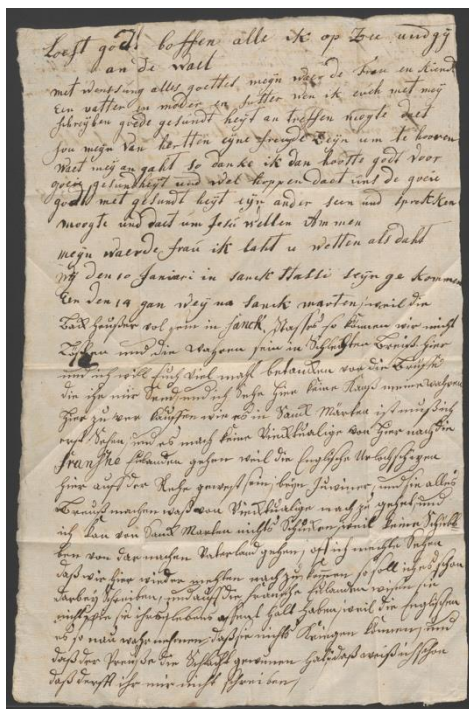
⁵⁴ SAA, 5001, inv. nr. 731, p. 94, 26 juni 1750.

gesundt heijt an treffen mogte daet sou meijn van hertten eijne freugde zeijn um te hooren. Waet mej angaht so danke ik dan hooste Godt voor goeie gesundheijt und wel hoppen daet uns de goeie godt met gesundt heijt eijn ander seen und spreken moogte, und daet um Jesu willen Ammen.⁵⁵

Suhl opende de brief met standaardzinnen in het Nederlands zoals ze in andere brieven ook veelvuldig voorkomen. Woorden als 'frau' van het Duitse 'Frau' (vrouw), 'schreijben' van het Duitse 'schreiben' (schrijven) en 'gesundt heijt' van het Duitse 'Gesundheit' (gezondheid) geven zijn Duitse achtergrond weer. Het zijn woorden die in het Duits en het Nederlands dezelfde betekenis hebben en waarvan de spelling tegenwoordig ook op elkaar lijkt.

Na een aantal zinnen schakelde Suhl over op het Duits (afbeelding 2). In Duitsland was halverwege de achttiende eeuw nog het gotische handschrift gangbaar, wat ook terug te zien is in de brief van Suhl. Om een brief in het Nederlands te kunnen schrijven moest Suhl dus niet alleen een andere taal leren, maar ook een ander handschrift. Het is opvallend dat hij juist de standaard openingszinnen en afsluiting van de brief in het Nederlands schreef. Dit laat zien dat hij niet alleen de Nederlandse taal leerde maar ook specifiek het schrijven van een brief in het Nederlands. Aangezien Dorothe Pieters ook uit Duitsland afkomstig was, suggereert de briefopening dat zij ook een zeker mate van Nederlands machtig was. De brief geeft een bijzondere inkijk in het leven van twee vroegmoderne immigranten en de manier waarop zij de Nederlandse taal leerden.

⁵⁵ Frans Suhl aan zijn kind, schoonouders en echtgenote Dorothe Pieters, Onbekend-Amsterdam, 17 januari 1758 (HCA32-176E).

Afb. 2: Brief van Franz Subl aan zijn kind, schoonouders en echtgenote Dorothe Pieters. Bron: Prize Papers, HCA32-176E.

Conclusie

De duizenden, vaak nooit bezorgde, brieven uit de Prize Papers vormen een waardevolle bron voor historici, omdat ze inzicht geven in de beleevingswereld en schrijf- en taalvaardigheid van leden van de lagere- en middenstand tijdens de vroegmoderne tijd, zo ook van vele zeelieden. De zeelieden noteerden in hun brieven vooral wanneer ze op welke plek waren aangekomen, wanneer ze hoopten terug te keren naar huis, wat voor weer het was geweest en deden verslag van de handel. Bovendien brachten ze uitgebreid de groeten over van bekenden en vroegen hun geliefden de groeten te doen namens hen. Niet alle zeelieden waren in staat om een uitgebreide brief over hun zeereis te schrijven aan het thuisfront, omdat ze bijvoorbeeld lezen en schrijven niet goed genoeg

mchtig waren. Een enkeling, zoals Jan de Heer, deed uitgebreider verslag van de gebeurtenissen aan boord.

Het is opvallend dat immigranten uit Duitsland ook gebruik maakten van standaardzinnen en openingsformules in hun brieven aan het thuisfront. Dit laat zien dat zij niet alleen de Nederlandse taal leerden, maar ook de briefconventie in de Nederlandse Republiek. In de brieven is nog duidelijk de invloed van een andere taal terug te zien. De migrantenbrieven die tussen de Prize Papers te vinden zijn geven daarmee een waardevol inzicht in het leven van vroegmoderne immigranten en de manier waarop zij een andere taal aanleerden.